

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет
імені Г. С. Сковороди

**ПОЗИТИВІЗМ: РЕФЛЕКСІЇ ЩОДО КЛАСИЧНОЇ МОДЕЛІ
ІСТОРІОПИСАННЯ**

Матеріали круглого столу
(Харків, 29 листопада 2016 р.)

Харків — 2016

Ідеї першого та другого позитивізму в історичній науці другої половини ХІХ — 20-х рр. ХХ ст. : рецепція та ревізія

УДК 930.2:165.731(082)

О. М. Богдашина

Позитивізм в історичній науці: сучасні образи класичної моделі історіописання

У доповіді викладені основні результати напрацювань автора. Позитивізм трактується не лише як парадигма, а більш широко – як модель історіописання. У доповіді показано елементи та сутність позитивістської моделі історіописання, її значення для остаточного дисциплінарного оформлення історичної науки. Обґрунтовано періодизацію розвитку позитивістської історіографії. Запропоновано 5 тез для обговорення на круглому столі.

Ключові слова: позитивістська модель історіописання, періодизація позитивістської історіографії, теорія суспільного прогресу, закономірності історичного процесу, теорія факторів, теорія суспільної еволюції.

Проблематика сучасних наукових досліджень, пов'язаних з вивченням теорії та історії історичної науки 1860-х — 1920-х рр. велика і складна. Окремі теоретичні аспекти позитивістського історіописання прямо або здебільшого опосередковано вивчали та продовжують досліджувати у незалежній Україні такі відомі науковці, як І.Б.Гирич, І.Н.Войцехівська, Л.О.Зашкільняк, Я.С.Калакура, І.І.Колесник, С.М.Куделко, І.П.Куций, А.М.Острянок, Т.М.Попова, С.І.Посохов, В.А.Потульніцький, Є.Г.Сінкевич, С.П.Стельмах, О.В.Ясь та інші дослідники. Частина з них є авторами запропонованої збірки.

Моя монографія та докторська дисертація [1] безпосередньо присвячені позитивізму в історіографічному процесі в Україні 1860-х–1920-х рр. Після захисту докторської дисертації в Інституті української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського Національної Академії наук України (вересень 2011 р.) через два роки у 2013 р. вийшло друге, доповнене видання монографії українською та російською мовами [2]. Постійно виходять статті з позитивістської проблематики. Перше та друге видання монографії дістало схвальну оцінку у трьох рецензіях, активно цитується у розвідках з теорії та історії історичної науки. Зокрема знайшли підтримку у рецензентів запропоновані мною у монографії та дисертації ряд новацій. Серед них трактування позитивізму не як парадигми, а більш широко – як моделі історіописання; елементи та сутність позитивістської моделі історіописання, її значення для остаточного дисциплінарного оформлення історичної науки.

Між тим періодизація розвитку позитивістської історіографії дістала у працях інших дослідників різні хронологічні межі та трактування. Думається, що це також має стати предметом обговорення і на нашому круглому столі.

В останні п'ять років побачило світ ряд праць молодих науковців (серед них і учасниці нашого круглого столу Ю. А. Кісельова та Т. С. Китиченко), де позитивізм представлений не як парадигма, а більш широко – як модель історіюписання. Хоча у частині статей нашого збірника (переважно при висвітленні історії наукових товариств, характеристики зміни поколінь та інших аспектів життя наукового співтовариства) автори більш активно послуговуються термінами Т. Куна («парадигма», «дисциплінарна матриця»).

Виокремлюю у своїй вступній доповіді ряд головних тез і пропоную присутнім обговорити їх з урахуванням Ваших останніх розробок у цій царині.

Перед виголошенням основних положень дозвольте зробити ліричний відступ. Від самого початку моїх наукових розшуків постало питання з'ясування сутності позитивізму та його місця у суспільній, у першу чергу історичній, думці. Величезний обсяг матеріалу постійно збільшувався. Так, мною було оброблено близько 2 тисяч архівних справ чи одиниць схову з 26 (використано 24) архівів України, Росії, Польщі, Чехії; прочитано більше 8 тис. надрукованих і літографованих праць (від мега-хіта «Історія України-Руси» М. С. Грушевського до невеличких рецензій). Опрацьований матеріал спростовував усталений погляд на позитивізм як лише головний напрям філософії та соціології другої половини ХІХ – початку ХХ ст., історіософську основу та течію історичної науки.

Поштовх для інтерпретації позитивізму як методологічної моделі науки дала сучасна іноземна, насамперед англо- та польськомовна наукова література. Для характеристики позитивістської історіографії нами були застосовані не більш відомі терміни («парадигма», «дисциплінарна матриця» тощо), а поняття «позитивістська модель історіюписання», позаяк йдеться про теорію, методологію, практику, світосприйняття, саморефлексії і т. п., себто всі риси моделі, принаймні в неklasичному прочитанні. Тож позитивізм трактується не лише як філософський, історіософський чи історіографічний напрям, а як «модель історіюписання», що включає зазначені структурні елементи. Позитивістська модель історіюписання була представлена у вигляді аксіологічних орієнтирів, методологічних настанов, методичних алгоритмів, теоретичних конструктів, концептуальних інтерполяцій, термінологічних мутацій, інституціональних запозичень, полідисциплінарних трансформацій, світоглядних взірців і т. п. [1, с. 14]. Позитивізм виступав водночас як елемент світогляду окремих учених та одна з концепцій філософії історії та соціології, що вплинула на розвиток методології суспільних наук, в тому числі й історіографії. До того ж історіографічний процес охоплює не лише історію ідей, концепцій, методів, а також історію наукових інституцій, організаційних структур, діяльність окремих істориків, а також процес поширення історичних знань. В окремих випадках позитивізм розглядався нами як складова частина ідеології суспільно-політичного руху (переважно, коли йшлося про польську спільноту на українських землях,

бо основним елементом теорії позитивізму у викладі польських ідеологів була теорія органічної праці) та світогляду передової інтелігенції взагалі, що справляло зворотний потужний вплив на історіографічну ситуацію в Україні.

Отже, перша теза для обговорення на нашому круглому столі. Для дослідження позитивістської історіографії можна застосовувати як більш широке поняття «позитивістська модель історіописання», так і терміни Т. Куна («парадигма», «дисциплінарна матриця»), якими він характеризує у першу чергу організацію наукової праці

Важливою проблемою при написанні узагальнюючих праць стає визначення персоніологічного та географічного простору дослідження.

Історіографічний аналіз історичних студій, підготовлених на теренах України в період 1860-х–1920-х рр., дає підстави стверджувати, що найбільш послідовно реалізовували позитивістську модель історіописання В. Б. Антонович, Д. І. Багалій, М. С. Грушевський та інші представники Київської документальної школи, М. М. Ковалевський, І. В. Луцицький та його учні, О. Бальцер, Т. Войцеховський, А. Шелонговський та інші польські науковці зі Львова. Класичним втіленням методології та історіософії позитивізму вважаємо багатотомну «Історію України-Руси» М. С. Грушевського. Мода на позитивізм інколи призводила до поверхового його сприйняття. Більшість науковців часто робили певні застереження щодо окремих положень О. Конта та /або Г. Спенсера, оскільки не приймали безумовно всі положення «раннього» позитивізму у контівській чи спенсерівській редакції. Погляди багатьох інших істориків представляли собою своєрідний симбіоз позитивізму з іншими течіями. Несприйняття доктрини позитивізму було характерним здебільшого для священників та викладачів кафедр богослов'я і церковної історії.

Визнаємо, що в інтелектуальному середовищі в Україні того часу не спостерігалось переможне розповсюдження позитивізму чи повсюдна зміна романтичної моделі історіописання позитивістським варіантом. Рецепція позитивізму з огляду на її часову та просторову різницю не була однолінійною та завершеною навіть у період домінування позитивістської доктрини, оскільки старі наукові традиції – романтизму та гегельянства – продовжували зберігатися. Окрім того, в самій історичній науці в Україні існувала й антипозитивістська течія. З 1880-х рр. на розвиток позитивістської історіографії впливали нові моделі пояснення історичного минулого (марксистська, неокантіанська, пізніше неоромантична тощо).

Визнаємо, що позитивізм мав певну регіональну специфіку в історіописанні. Відома складність вивчення української (як і польської, румунської тощо) історіографії того часу, етнос яких не мав власної держави.

Розглядаємо конструкт «історична наука в Україні» другої половини XIX – початку XX ст. як інтелектуальний простір, що конструюється, виходячи з історичних та етнокультурних меж побутування українства у XIX – на початку XX ст. на теренах України, насамперед у наукових, навчальних і просвітницьких осередках Києва, Харкова, Одеси, Ніжина, Львова, Чернів-

ців та інших міст. Становлення позитивістської історіографії відбувалося у модерному соціально-культурному просторі, позначеному університетами, науковими товариствами, видавництвами, архівами, музеями, головним чином у середовищі міської, насамперед університетської, інтелігенції, студентства. Цей простір, незважаючи на відсутність адміністративно-політичної цілісності українських земель, розірваних двома імперіями, відзначався певною цілісністю завдяки подібній інституційній структурі. Усі 5 класичних тогочасних університетів до сього часу діють і в сучасній Україні. В умовах, коли державні кордони імперій, до яких входили українські землі, не збігалися з етнічними, він (як раніше просвітництво та романтизм) надавав історичній науці в Україні певної загальноєвропейської цілісності та універсальності. Національний характер суспільних наук не мав вирішального впливу на методологію в порівнянні з регіональними особливостями окремих соціокультурних середовищ. Теоретико-методологічні засади праць репрезентантів різних національних історіографій (на відміну від тематики їхніх праць та суспільно-політичних поглядів) мало відрізнялися між собою, оскільки визначалися загальною історіографічною ситуацією в Російській та Австро-Угорській імперіях, а відтак у країнах, що утворилися після їх розпаду.

Отже, наступними питаннями для можливої дискусії на нашій конференції можуть стати критерії для віднесення того чи іншого науковця до прихильника певної доктрини; для застосування конструктів («українська історична наука», «історична наука в Україні» чи «історична наука на українських землях») для характеристики полінаціонального наукового співтовариства вищевказаного періоду.

Одним з результатів наших досліджень стала періодизація позитивістської історіографії на українських землях. У свій час ми запропонували п'ять періодів:

1-й період: 40-і–початок 60-х рр. XIX ст. – перехід більшості науковців від романтичного до позитивістського наративу. Для періоду передпозитивізму (1840-ві – початок 1860-х рр.) характерне домінування романтизму та об'єктивного ідеалізму в національних історіографіях з поступовим поширенням ідей фундаторів позитивізму О. Конта, Дж. Ст. Мілля, Г. Спенсера та їх послідовників. У часописах 1840-х років опубліковані перші відгуки на роботи О. Конта. З кінця 50-х років XIX ст. університетські викладачі в лекціях з історії вже популяризували ідеї та праці засновників і послідовників позитивізму (у Київському університеті: В. Я. Шульгін, П. В. Павлов; у Харківському університеті: Д. І. Каченовський, М. Н. Петров).

Поширенню ідей позитивізму сприяли існуючі світоглядні та наукові традиції. Найбільшу роль у цьому відіграла ідеологія Просвітництва та лібералізм. Віра більшості ліберальної інтелігенції в необхідність поступового демократичного реформування суспільства поєднувалася з програмою культурно-просвітницької роботи серед простого народу (В. Б. Антонович «Моя исповедь», В. К. Липинський «Dwie drogi»). Найбільш яскраво ідея служіння інтелігенції простому народу виражена в теорії «органічної пра-

ці», яку пропагувала на Правобережжі України та в Галичині не лише польська, а й західноукраїнська інтелігенція. Представники української історіографії високо оцінювали лише ті державні установи, діяльність яких приносила користь простому народу, в той час як російські історики акцентували на необхідності реформування держави в інтересах всього суспільства. Поряд з просвітництвом та лібералізмом поширенню ідей позитивізму у суспільній думці 1860-х – 1870-х років сприяло т. зв. російське «західництво». Ідеї слов'янофільства та панславізму здебільшого суперечили головним принципам позитивізму.

2-й період (1860-ті–1870-ті рр.) нами визначений як період «раннього» позитивізму. Реформи середини та другої половини XIX ст., в тому числі ліквідація кріпосного права, призвели до кардинальних змін в різних сферах суспільного життя. Провідною силою популяризації позитивізму стала різночинна інтелігенція, яка намагалася знайти в ньому відповіді на нагальні питання суспільного розвитку, в тому числі й аргументи для реформування суспільства.

Значну роль у популяризації нових позитивістських ідей, в тому числі на українських землях, відіграли праці О. Конта, Г. Спенсера, Г. Т. Бокля, Дж. Ст. Мілля. Прикметною рисою досліджуваного періоду був значний вплив на розвиток гуманітарних наук публіцистики. Аналіз соціальних проблем, пропаганда нових ідей в пресі ліберально-демократичного спрямування безумовно сприяли поширенню новітніх ідей. Прізвища відомих рецензентів та перекладачів (серед них П. Л. Лавров, П. М. Ткачов, М. Г. Чернишевський) допомагали популяризувати ідеї фундаторів позитивізму серед освіченої публіки. Окрім читання відгуків та рецензій (здебільшого схвальних) на роботи фундаторів «першого» позитивізму іншим шляхом поширення позитивістських ідей було вивчення різноманітних праць з соціології, з історії філософії, істориків-позитивістів тощо.

Популяризації позитивізму сприяли відмова значної частини різночинної інтелігенції від традиціоналізму та нові стандарти інтелектуальної поведінки. Яскравим прикладом було нігілістичне ставлення молоді Російської та Австро-Угорської імперій 1860-х–1870-х років до культурної спадщини. Прогресивність позитивістських ідей полягала, на думку багатьох вчених та публіцистів, саме у відмові від старих ідей та спробі очистити не лише науку, а й суспільну свідомість від ідеалістичної метафізики. Поширення ідей позитивізму сприяло зменшенню впливу релігії та церкви на життя інтелігенції, а також вступало в суперечність з національними міфами та крайнощами національної ідеї.

Серед частини демократичної інтелігенції в підросійській Україні, як і в Східній Галичині, крім позитивістської доктрини в 1860-х–1870-х роках були досить популярні доктрини дарвінізму та «вульгарного» матеріалізму. Культ природознавства сприяв запереченню більшістю інтелігенції наукової та практичної цінності традиційної філософії через неможливість використання її надбань у науці та суспільстві. Позитивізм з його раціо-

налізмом та деякими матеріалістичними елементами частково відповідав стихійному матеріалізму, принаймні на той час він відігравав таку ж світоглядну роль у багатьох країнах. Природньо, що позитивісти здебільшого підтримували еволюційну теорію Ч. Дарвіна.

В цей час в Європі відбувається становлення соціології як науки («соціальної фізики», «позитивної філософії»). Відгоміним цього загальноєвропейського процесу стає домінування позитивістських ідей у лекціях переважної більшості університетських викладачів, визнання та подальша розробка позитивістських принципів методології історичного процесу та джерелознавчої методики. Але викладачі Київської духовної академії, кафедр богослов'я та історії церкви класичних університетів переважно дотримувалися старих принципів історіописання, пояснюючи історичні явища Божим промислом. Однак ідеї позитивізму проникали й до семінарій та духовних академії, про що свідчать ряд випускних праць студентів Київської духовної академії та каталог її бібліотеки.

Відсутність національної державності наклала відбиток на умови еволюції позитивістської парадигми української та польської суспільної (в тому числі історичної) думки. Послідовні позитивісти намагалися не використовувати міжнаціональні суперечки минулого для вирішення тогочасних політичних питань. Проте для української (як і польської) історіографії актуальним завданням стало вироблення нової концепції національного відродження, покликаной довести окремішність українців, росіян і поляків в історії, культурі та мові. Розв'язання українського національного питання довгий час не пов'язувалося з державною самостійністю. На перший план у ньому, як правило на Наддніпрянщині, висувалися соціальні та економічні проблеми.

1880-ті – 1890-ті рр. нами позначений як третій період – час модернізованого позитивізму. Використання соціологічної теорії в історичних науках вважалося обов'язковим і після зміни класичної позитивістської моделі її модернізованою версією у 1890-х роках. Поширюються праці представників емпіріокритицизму з одного боку, та роботи Е. Дюркгейма і його школи – з іншого.

В цей час в Європі відбулася остаточна інституціоналізація як навчальної дисципліни соціології, яка стала у вивчаємий період теорією історичного процесу. В останній чверті XIX ст. у підросійській Україні курси з історії соціології викладалися неофіційно, поза межами навчальної програми (І. В. Лучицький). На початку XX ст. соціологія почала викладатися як необов'язковий спецкурс в Харківському університеті та на Вищих жіночих курсах в Одесі. У вищих навчальних закладах на заході України читалися цикли лекцій, в яких популяризувався змодернізований позитивізм: у Львівському університеті – курси з методології історії (Т. Войцеховський), з соціології (В. Пілат, В. Лясота) та з методології історії (Я. Птасьник); у Чернівецькому університеті – курс з соціології (Т. Бреїлеану).

Перші два десятиріччя XX століття нами трактується як четвертий період (умовно кризи) класичної моделі позитивістського історіописання.

На рубежі XIX–XX ст. позитивізм продовжував бути популярним не лише серед науковців, а й серед ширших освічених кіл суспільства. Про збереження позитивної видавничої динаміки публікацій з проблем позитивізму свідчило зростання кількості публікацій російських, українських та польських авторів, зокрема, значного числа перекладів, оглядів, рецензій, поява збірочок статей за редакцією М. М. Ковалевського «Новые идеи в социологии», двох щорічників С. І. Гальперіна з оглядом соціологічної літератури за 1901 та 1902 рр. тощо. Проте історіографічна практика змушувала учених дещо по-новому трактувати канони класичного позитивізму. Науковці поступово відмовлялися від характерного для «раннього» позитивізму природничого детермінізму історичних явищ, приймаючи схвально ідеї «генетичної» соціології. Вивчення історичного процесу дедалі частіше здійснювалося шляхом нелінійного розгляду історії суспільства та окремих його структур. Під впливом неокантіанських ідей відбувалася певна еволюція трактування об'єкту, предмету, принципів та методів історичного дослідження.

На межі XIX–XX ст., крім поширення неокантіанства, в польській та частково в інших історіографіях відбулася реанімація ідей романтизму. Вплив неоромантизму та неокантіанства простежується і в поодиноких спробах ірраціонального пояснення історичних фактів, використанні притаманних романтизму термінів («народний дух» та інші), наголошуванні на активній ролі колективної та індивідуальної свідомості в історії.

Позитивісти краще сприймали марксизм, ніж неокантіанство. Вони здебільшого оцінювали марксизм як наближену до позитивізму теорію, водночас критикуючи її за монізм та метафізичність. Обидві теорії зближувала соціально-економічна проблематика історичних досліджень, визнання закономірного характеру розвитку суспільства, багатофакторний підхід. Обидві суспільні течії послуговувалися схожою дослідницькою методикою. Негативне ставлення влади до обох доктрин як шкідливих також сприяло співчутливому ставленню позитивістів до теорії матеріалістичного розуміння історії. Загалом в історичній науці в Україні в 1860-х – 1880-х рр. спостерігалось співіснування, а з 1890-х років – конкурування ідей марксизму та позитивізму.

У 1920-х рр. відбулося згортання та трансформація позитивізму в умовах проголошення історичного матеріалізму в СРСР єдино правильною теорією історичного процесу; а на західноукраїнських землях відмова від неоромантизму і повернення до модернізованого позитивізму більшої частини істориків. У 1920-х роках у радянській Україні модернізований позитивізм зберігався як академічний стандарт історіописання, в першу чергу в роботах М. С. Грушевського та частини співробітників очолюваних ним у 1924–1929 роках академічних установ. Проте з кінця 1920-х рр. позитивізм втратив свій вплив у суспільних науках, оскільки більшість учених (у першу чергу через нові суспільно-політичні реалії) проголосила марксистську методологію основою своїх історичних досліджень. Натомість на західноукраїнських землях позитивістська модель історіописання залишилася домінуючою в історичній думці, хоча й з долученням окремих положень неоромантизму.

Частина польських неоромантиків, у тому числі зі Східної Галичини, повернулася до позитивістського варіанту історіописання.

Вважаємо, що з урахуванням новітніх ідей сучасних авторів дана періодизація позитивістської історіографії може бути піддана корекції.

Четвертою тезою для обговорення на нашому круглому столі може стати структура позитивістської моделі історіописання. На наше переконання її основними елементами були віра у суспільний прогрес, визнання історичного процесу закономірним, багатofакторним, розробка теорії суспільної еволюції. Важливою ознакою позитивістської моделі була абсолютизація ролі історичного джерела, що приводило до гіперболізації ролі історичного факту та надання культового значення принципу об'єктивності [див. детальніше: 2, с. 326–426].

І, нарешті, п'ята теза про не до кінця оцінені роль позитивістської моделі історіописання, а також внесок окремих істориків-позитивістів у розвиток науки.

Домінування позитивістської моделі історіописання припадає на період інституціоналізації історичної науки в Україні, створення спеціалізованих університетських кафедр, наукових історичних товариств. Уведена в усіх університетах у 1870-х – 1880-х роках система семінарських занять підвищила фаховість історичної освіти. Підвищенню рівня підготовки науковців сприяла й практика закордонних наукових відряджень. Особливістю цього періоду було активне видання історичних джерел не лише окремими істориками чи аматорами, а й спеціалізованими науковими установами. Визначальним наслідком розвитку позитивістської історіографії стало оновлення проблематики наукових досліджень, підвищення статусу історичної науки. Проблемне поле історичної науки було розширене за рахунок ключових тем соціально-економічної та політичної історії, дослідження діяльності широких суспільних верств, національних та соціальних рухів. Під впливом позитивізму сформувались нові підходи до трактування історичного процесу, об'єкту, предмету, понятійного апарату, методики історичної науки, роботи з історичними джерелами. Позитивізм став визнаним зразком історіописання в університетських та академічних установах, у наукових товариствах, напівофіційних (наукові школи, гуртки) та неформальних («незримі коледжі», напрями) наукових співтовариствах. Позитивізм обумовив піднесення спеціальних історичних дисциплін на новий, більш високий рівень, сприяв збагаченню джерельної бази з історії України, актуалізації археографічної діяльності, розвитку теорії та методики джерелознавства і архівознавства.

Джерела:

1. Богдашина О. М. Позитивізм в історіографічному процесі в Україні 1860-х — 1920-х рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни» / Богдашина Олена Миколаївна. — К., 2009. — 36 с.

2. Богдашина О. М. Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX — 20-ті рр. XX ст.) / О. М. Богдашина. — 2-е вид., доп. та переробл. — Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. — 560 с.
3. Лиман С. І. Рец. на кн.: Богдашина О. М. Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX — 20-ті рр. XX ст.) / О. М. Богдашина. — Х. : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2010. — 480 с. / С. І. Лиман // Наукові записки: зб. пр. молодих вчених та аспірантів Ін-ту укр. археології та джерелознавства. — К., 2010. — Т. 20. — С. 532—537.
4. Острячко А. М. Позитивізм — методологія оптимістів [Рец. на кн.: Богдашина О. М. Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX — 20-ті рр. XX ст.) / О. М. Богдашина. — Х.: Вид-во ун-ту, 2013. — 560 с.] / А. М. Острячко // Ейдос. — К., 2015. — № 8. — С. 228—231.
5. Ясь О. В. Рец. на кн.: Богдашина О. М. Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX — 20-ті рр. XX ст.) / О. М. Богдашина. — Х. : Вид-во Віровець А. П. «Апостроф», 2010. — 480 с. / О. В. Ясь // Український історичний журнал. — 2011. — № 2. — С. 228—231.

O.Bohdashyna. Positivism in the historical science: modern images of the classic model of writing history.

O.Bohdashyna. The report outlines the main results of the author's developments. Positivism is treated not only as a paradigm but more broadly –as a model of writing history. The report shows the elements and nature of positivist historiography model, its importance for the final disciplinary design historical science. Grounded periods of positivist historiography. It is proposed five theses for the roundtable discussion.

Keywords: positivist model of writing history, periodization of positivist historiography, theory of social progress, laws of the historical process, factors theory, the theory of social evolution.

УДК 930. 2:165.731

В. В. Ващенко

Позитивізм, структура історичного часу, біографії: М. П. Драгоманов

Досліджуються дві моделі освоєння історичного часу М. П. Драгомановим – дисциплінарна, що пов'язана із загальними нормами раціональності позитивістського історіописання та персональна, котра функціонувала у межах першої моделі й визначала специфіку сприйняття українським інтелектуалом темпоральних структур. Ця персональна біографічна модель М. П. Драгоманова, у свою чергу, відсилала до відповідного негативного дидактичного образу історіописання, пов'язаного з «хронологічною» методою викладача гімназії, «політичного реакціонера» Сорокіна. Відмова від хронологічного принципу структурування історичного часу, що була запропонована М. П. Драгомановим у межах нового позитивістського проекту стародавньої історії у відповідному тексті 1874 року, являла собою, серед іншого, реакцію-раціоналізацію на ту компенсаторну символічну економію, котра обертала біографічний час як М. П. Драгоманова, так і Сорокіна у хронологічний історичний час.

Ключові слова: позитивізм, структура історичного часу, М. П. Драгоманов.